

Anmeldelser.

J. P. Jacobsen. **Manes: De Døde og Menneskelivet. Anden Bog. Stormennesket. Genius og Manes.** Kbh. og Krist. (G. B. N. F.) 1916.

En Hovedopgave for Religionshistorien er at eftervise, hvorledes de gamle hedenske Forestillinger lever videre i Kristendommen, og i den nyeste Tid har der paa dette Omraade været ydet et stort, ofte værdifuldt, videnskabeligt Arbejde, særligt indenfor den klassiske Filologi, som saa længe havde ladet Spørgsmaalet ligge. Herhjemme var Dr. J. P. Jacobsen den, der i størst Omfang tog denne Opgave op, byggende paa grundige Studier, hvis Resultater fremstilledes med udpræget Originalitet. Hans stort anlagte Værk om Helgendyrkelsens Udspring af den antike Dødekult er nu en Torso; kun de to indledende Bind, hvor ganske vist hans principielle Standpunkt træder tydeligt frem, fik han udgivet. Disse behandler et Stof, som laa hans oprindelige Studier fjærnt, og som synes ret incommensurabelt med denne særprægede Forfatterpersonlighed. Det første Bind havde til Emne den romerske Dødekultus, det nu udkomne den græske Heroskultus og dens romerske Ækvivalenter.

Det er i og for sig beundringsværdigt, at en Forsker, der ikke var klassisk Filolog, kunde samle et saa vældigt Materiale fra de antike Kilder; den moderne Litteratur er benyttet i et skønsomt Udvalg. Som Helhed har man det Indtryk, at Kilderne er benyttede paa første Haand; i modsat Fald angives Oversættelser eller andenhaands Kilder. Fortolkningen af Kilderne er ofte subjektiv og noget skæv, men alle omdisputable Tilfælde skal jeg lade ligge. Der er ogsaa uomtvistelige Fejl, og de mest graverende findes mærkeligt nok, hvor man mindst vilde vente det hos en Historiker, i Behandlingen af de historiske Kilder. I det forunderlige Kapitel om Alexander, vel nok det uheldigste i Bogen, opstilles (p. 93) den Paastand, at alle Efterretninger om Apotheose af levende før Alexanders Tid er værdiløse, fordi de kun findes hos Diodor, om hvem det (p. 95) rigtigt siges, at han er rettroende Euhemerist. For den moderne Filologi, der kun betragter Diodor som en Samling af — for Størstedelen udmær-

kede. — Kilder¹, er dette Ræsonnement intetsigende, navnlig da de 4 af de 5 anførte Tilfælde vedrører Sicilien, til hvis Historie Diodor efter den almindelige Antagelse benytter de bedste Kilder, der ikke alle kan mistænkes for at være euhemeristiske. Forbavselsen stiger, naar man ser Stederne efter. I de 3, der drejer sig om Theron, Diokles og Timoleon, er der kun Tale om Æresbevisninger i levende Live, og hertil kommer for Theron og Diokles — i et nyt Sætningsled — Kult efter Døden. Gaadens Opløsning findes, naar man slaar op i det middelmaadige Værk, der er J.'s Hovedkilde i dette Bind, Pfister: *Der Reliquienkult im Altertum* (= *Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten V*). Her findes, p. 586 f, den samme gale Fortolkning af de 3 Steder, idet Ord, der blot betyder hædrer, henholdsvis beundrer, aldeles uberettiget tages som Bevis paa Kultus. Men denne kedelige Fejl hos Pfister er ikke tilstrækkelig til at ødelægge hans Beviser for, at Apotheose i levende Live forekommer før Euhemeros (c. 300), da de 2 resterende Diodorsteder er tilstrækkelige; i hvert Fald 16,20 om Dio antages af alle at gaa tilbage paa en med Begivenhederne samtidig Kilde. Det vigtigste Bevis giver Pfister imidlertid ikke paa dette Sted, hvad der er en formel Fejl, men der henvises udtrykkeligt til p. 555 f. Her omtales ganske kort Lysander, der endnu før Aar 400 blev dyrket af samtidige som en Gud, bl. a. paa Samos; det er uheldigt; at Pfister ikke udskriver Stederne: Plutarch, Lysander 18 og Athenaeus XV, 696 e, der citerer samme Kilde, Duris' samiske Kronik fra Beg. af 3dje Aarh. Duris kunde dog ikke fortælle, at hans Landsmænd, Samierne, omdøbte deres Hovedfest Heraia til Lysandreaia, hvis det ikke var sandt. Lysanders Apotheose er ogsaa omtalt af Rohde, *Psyche* II 356 f, det Værk, J. fremfor alle andre bygger paa. Altsaa paa et Punkt, der for J. spiller en stor Rolle, har han 1) været saa uheldig at faa nogle Steder galt oversat 2) ikke gjort sig Stedernes Kildeværdi klar 3) oversat virkeligt bevisende Efterretninger.

En lignende forhaslet Ytring om historiske Kendsgerninger findes p. 123: »Der har sandsynligvis været drevet Magi ogsaa i Underklasserne af Samfundet, men vi har derom kun løs og util-

¹ Jacobsen vil gerne nedsætte »Diodors Værdi som historisk Beretter om Cultusforhold«; den moderne Forskning er i en sjælden Grad enig om, at han gengiver sine Kilder tro. Til Alexanders Historie, Bog XVII, bruger Diodor en daarlig Kilde, der paa den ene eller den anden Maade gaar tilbage til den p. 85,3 lovpriste »folkelige» Kleitarchos. Selvfølgelig bør Arrian foretrækkes for Diodor; Stedet om Hephastions Apotheose, Diodor 17,115, er imidlertid ikke unøjagtig Kildengivelse, men hviler paa en daarlig Kilde, hvorimod Arrian stiltiende polemiserer paa de p. 93,1 anførte Steder.

strækkelig Viden. De fleste og værdifuldste Vidnesbyrd gælder Overklassen.« Da J. ikke anvender Pluralis Majestatis, gør han sig igen skyldig i en uberettiget Slutning e silentio. I Anmærkingen, et Sted, hvor der ellers ofte udfoldes en Æmnet ret uvedkommende Lærdom, citeres kun Friedländers og Fahz's Fremstillinger; hele den øvrige omfangsrige og dybtgaaende moderne Litteratur om den antike Magi, der ganske vist nok saa meget behandler de talløse Fund af Trylledukker, Amuletter o. l. som Litteraturen, synes J. ikke at kende. Jeg vil her blot henvise til to lettilgængelige og fortrinlige moderne Oversigter, Huberts Artikel »Magia« i Daremberg-Saglio, Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, og Wünschs og Deubners »Charms and Amulets« i Hastings Dictionary of Religion and Ethics. J's originale Paastand finder just ikke Støtte i Kendsgerningerne. Den meste Magi i Oldtiden — som ellers — trivedes i de lavere Klasser, mens pæne Folk holder sig derfra. Den orientalske Indflydelse bringer nye Former for Magi, og idet den opløser de gamle religiøse Dannelser, baner den Vej for Magien, som nu ogsaa breder sig i de Lag af Samfundet, som hidindtil var de kultur bærende.

Saa fejlagtige er heldigvis ikke de fleste Ytringer af J.s bekendte socialhistoriske Grundanskuelser, men denne udøver dog overalt sin Magt og lader ham se Udviklingen i et skævt Lys. Denne Grundanskuelser, hvis Værdi for Historieforskningen i Almindelighed ikke her skal drøftes, har forhindret enhver dybere Indtrængen i den antike Storhedstid, der er uløseligt knyttet til aristokratisk organiserede Samfund. Billedet af denne Tid, der for den menneskelige Kultur har større Betydning end noget andet Tidsrum, er ganske fortegnet, medens den antike Kulturs Forfaldstid, som indledes med den stærke orientalske Paavirkning, der var en nødvendig Følge af det græske Herredømme over Orienten, er langt rigtigere opfattet. Endnu mere congenial var J. med romersk Aand; den forstaaende Skildring af Genius er det mest dybtgaaende i Bogen. For Hovedæmnet er imidlertid den skæve Opfattelse af Antikens Blomstringstid af mindre Betydning, fordi det er den senere Oldtids religiøse Liv, der danner Baggrunden for Kristendommen.

Disse Indvendinger rammer ikke Hovedtanken, at Helgendyrkelsen hviler paa de samme Forudsætninger som Heroskulten og udøves ved samme Midler. Selv i den forsigtige Form, Hypotesen her fremtræder i, hvorved en historisk Forbindelse mellem de enkelte kristelige og hedenske Kulter ikke behøver at paavises, anser jeg den for forfejlet. Selve J.s Grundbetragtning, at jævne Folks religiøse Meninger og Skikke er saa nogenlunde ens til alle Tider, og at derfor et Religionsskifte ikke betyder en aandelig Revolution, er jo den almindelige hos moderne Religions-

forskere og er navnlig kraftigt hævdet af Frazer, men i den dogmatiske Form, hvori J. yndede at fremstille den, er den uholdbar. Den afgørende Fejl ligger i Skildringen af Forholdet mellem Heros og Gud. J. hørte til den Forskningsretning, der under det vældige Indtryk af Erwin Rohdes Mesterværk og de mange Gravfund er kommet til at overvurdere Døde- og Heroskultens Rolle i den antike Religion. Denne Tendens er i de senere Aar i stærk Tilbagegang, og en ligeligere Betragtning, der vil give Dødekulten, hvad der tilkommer den, og ikke som før Rohdes Tid kun vende Blikket mod Olympen, har sejret; blandt de ypperste Repræsentanter kunde jeg nævne den saa tidligt bortrevne Albrecht Dieterich og Martin Nilsson.

J. udtaler ofte den Anskuelse, at Guderne ikke betød saa meget for det jævne Folk som Heroerne (p. 9, 110, 205, 238). En virkelig Gendrivelse maatte skildre hele den græske Religion. Aarsagerne til Fejlsynet er, at J. holder sig for meget til litterære Kilder, naar Talen er om Guderne. Han har ikke søgt at danne sig et Billede af græske og romerske Bønders Religion, hvilket slet ikke er en uløselig Opgave.

Det er ihvertfald uheldigt, at Heroerne adskillige Steder faar mere, end der tilkommer dem, paa Gudernes Bekostning. Mest graverende er det p. 74; i Herodots Fortælling om Helenes Helligdom i Therapne oversættes »Heroinen«¹), men der staar »Gudinden«, og Isokrates, som desværre ikke citeres, siger udtrykkeligt at Helene og Menelaos her blev dyrkede som Guder, ikke som Heroer. Det er virkeligt ikke nok i en Anmærkning at henvise til Bethes Artikel »om Helenes oprindelige Guddomsvæsen«; paa den Tid, da det af Herodot fortalte Mirakel skete, betragtedes Helene som en Gudinde; om hun senere i Oldtiden, vel under Indflydelse fra Homer, er sunket ned til Heroine, er i denne Sammenhæng ligegyldigt. Omvendt staar Sagen med Asklepios. J. hævder, hvad ingen nogensinde vil falde paa at benægte, at han oprindeligt er en Heros; og det er ogsaa rigtigt, at Lægevirksomhed mest bestrides af Heroer. Men Asklepios' store Betydning i den hellenistiske Tid og senere kommer først, da han er blevet en Gud. Derfor er hele Afsnittet om Asklepios, der hører til Bogens bedste Partier og giver en Mængde værdifuldt Stof, uden Beviskraft for Hovedthesis. Skønt J. har maattet renoncere paa at finde Heroskult i Italien, vilde han gerne gøre Divus Augustus' Kultus til noget lignende: »Hvad mangler der da i, at han er en Heros«? Det vilde dog paa den Tid have været en blodig Fornærmelse at gøre en Augustus til Heros; denne Værdighed var sunket meget i Kurs, efter at man mange Steder i Grækenland, tidligst i Bøotien, heroiserede enhver som helst Død (Rohde, Psyche II 358 ff).

¹ Fejlen findes allerede i Heros og Helgen, p. 27.

Der er Steder, hvor J. er klar over, at Forskellen mellem Gud og Heros (en Forskel, jeg slet ikke vil udslette) er mindre væsentlig, naar Blikket rettes paa, hvad Mennesket vil opnaa af de højere Magter. Denne rigtige Opfattelse overskygges imidlertid af den (for at bruge et af Bogens Yndlingsudtryk) theologiske Distinktion, at en Heros er død og dyrkes ved sin Grav, en Gud er ikke død og har ingen Grav. En Gud, der dør, er ganske vist ikke nogen ægte græsk Forestilling, (Rohde, Psyche I 131), men den kan ikke have været revolterende for Grækerne. Guder, der dør, findes som Frazer har skildret, over hele Jorden, navnlig i primitiv Agerbrugskultus; i Ægypten og Forasien, de Lande, der laa Grækerne nærmest og gennem Aartusinder stod i Kulturudveksling med dem, spiller disse Gudeskikkelser en uhyre Rolle. Allerede i forhistorisk Tid accepterede Grækerne den thrakiske Dionysos; saaledes som hans Kultus formede sig i Hellas, blev Legenden om hans Sønderrivelse dog af mindre Betydning. Den lilleasiatiske Adonis, Typen paa en saadan Gud, dyrkedes ivrigt allerede i 6te Aarhundrede, og i Kultus var Gudens Død altid Hovedmomentet. I den hellenistiske Tid kommer flere til, navnlig Osiris, der dog altid betragtedes som en fremmed. For Spørgsmaalet, hvad Kristendommen kan have overtaget fra Hedenskabet, er det urgræske Standpunkt ganske ligegyldigt; i den senere Oldtid var Forestillinger om, at en Gud dør eller har en Grav, vidt udbredte i Grækenland og Italien.

Selvfølgeligt er det en betydningsfuld Lighed mellem Helgen og Heros, at de begge i Fortiden har været Mennesker; derimod er Helgenkulten ikke udelukkende en Gravkult, som J. saa gerne vil gøre den til. Helgendyrkelsens Berøringspunkter med Gudekultus er imidlertid lige saa afgørende. Jeg kender kun levende Helgenkultus fra Italien, men efter alles Sigende har den i Grækenland samme Karakter. For den, der kender antik Religion, er de mest slaaende Lighedspunkter Billeddyrkelsen og den rent lokale Betydning. J. omtaler selvfølgelig Billeddyrkelsen¹; i Hovedstedet p. 58 ff. er de fleste og interessanteste Exemplarer hentede fra Gudekultus — af gode Grunde, thi Billeddyrkelsen er hos Grækerne et af de mægtigste Elementer i Gudekultus, men derimod ikke i Heroskult. At Helgenerne har afløst de gamle Lokalguder, selv om en direkte Overgang sjældent kan paavises, er et af de sikreste Resultater af Useners Arbejde. Herimod kan ikke indvendes, at Lokalguderne netop er Heroerne; dels modbevises denne Paastand strax ved Forholdene i Italien, hvor der kun har

¹ Historien p. 61,2 fra Gregor af Tours om Kobberslangen og Kobbermusen, der sikrede Paris mod Udyr, hører til et langt primitivere Stade end anthropomorf Billeddyrkelse, se Frazer, Golden Bough, 2 Ed. II 427 ff.

været Lokalguder, ikke Heroer, dels viser et nøjere Studium af de græske Lokalguddomme, der oftest bærer de store Guders Navn, hvortil føjes et betydningsfuldt Tilnavn, at de for Størstedelen er selvstændige Særguder, der kun dyrkes i en eller faa Byer, uden at de derfor har det mindste Præg af Heroer. Her blomstrer den Polis-Ethik, hvorom der desværre kun findes 6—7 Sider, væsentligt omhandlende det samme som i de foregaaende Skrifter — Sofokles' Oidipus. Men til at skildre denne Smaastadsreligion kræves en Indleven i Sydens Nutidsliv, som synes at have ligget Dr. J. fjærnt.

At Lokalgudernes Kultus fortsættes i Helgenkulten bekræftes, naar man ser paa den muhammedanske Helgenkultus i Vestasien og Nordafrika. Ved sin ubegrundede Foragt for ethnologisk Sammenligning afskar J. sig fra det udmærkede Parallelstof, her gives. Oven i Købet vilde han have fundet sin Hovedtheori bekræftet; thi i Palæstina nyder endnu i vore Dage ganske nyligt afdøde Dyrkelse og Helgengraven spiller den allerstørste Rolle. Men de fleste Helligdomme her er jo rigtignok Fortsættelse af de urgamle Gudekulter paa »Højene«. Denne Helgenkult, der i Palæstina er fælles for alle Religioners Bekendere, har i Hovedsagen samme Karakter som i de øvrige Middelhavslande, fraset den manglende Billeddyrkelse.

Mine Indvendinger mod Bogen er da først og fremmest principielle, bundende i en anden Grundopfattelse. Sikkert vil Værket blive meget læst og sætte mange Tanker i Bevægelse, æggende og originalt, som det er. Dets formelle Fortrin, den klare, letlæselige og dog dybt personlige Fremstilling vil skaffe det Læsere baade blandt Forskere og i videre Kredse. Ogsaa som Brudstykke er »Manes« et betydeligt Værk, men sørgeligt er det, at kun de to Bind, der har ligget Jacobsens egentlige Studier fjærnest, er blevet fuldendte. Den bebudede tredje Del om Helgendyrkelsen i Gallien skulde omhandle et Stof, hvori han var særligt indlevet, og en Tidsalder, der stod hans Hjærte nærmere end Oldtidens aristokratiske Samfund.

Ada Adler.